

Neven Cvetićanin

KRATKA ISTORIJA POJMA TOTALITARIZMA¹

APSTRAKT: Rad predstavlja kratku istoriju pojma totalitarizma u njegovom naučnom značenju, odeljujući to značenje od emotivnih i nenaučnih konotacija koje se vezuju za ovaj pojam kako bi se teoretičarima i naučnicima iz oblasti društvenih nauka dalo pouzdano sredstvo za detektovanje onih društvenih uređenja i oblika koji bi se mogli nazvati totalitarnim od onih koji možda ne zadovoljavaju demokratske i institucionalne standarde, ali za koje bi sa naučne tačke gledišta bilo pogrešno reći da su totalitarna. U ovoj potrazi za izvornim značenjem pojma totalitarizma i u izlaganju kratke istorije ovoga pojma autor rada će se vratiti klasičnim misliocima politike 20. veka koji su i definisali ovaj pojam. U centralnom delu rada se na tragu pomenutih klasičnih mislioca politike 20. veka izlaže etimologija i fenomenologija pojma totalitarizma, kako bi se u zaključnim napomenama rada precizno odvojili oni politički i društveni oblici na koje se može primeniti ovaj pojam, od onih na koje ne može, kako bi se zaštitila naučna upotreba ovog pojma i smanjile njegove političke zloupotrebe.

KLJUČNE REČI: totalitarizam, pojam, značenje, definicija, razlikovanje, totalitarni režimi.

Uvod

Gotovo svi pojmovi pored svog osnovnog deskriptivnog značenja imaju i emotivno značenje, usled čega neki od njih mogu biti upotrebljeni kao svojevrsne ubeđivačke definicije.² Stara je figura svih demagoga sveta od Antike naovamo da za sebe za-državaju pozitivne pojmove i kvalifikacije, dok protivnike časte onim negativnim, tako da su oni uvek moralni, etični, mudri i nipošto tirani, dok su protivnici i tirani i

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2025. godinu koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija.

² O korišćenju pojmova u njihovom emotivnom značenju kao svojevrsnih ubeđivačkih definicija u klasičnom radu: (Stivenson 1977: 285-305.)

etičko-moralni otpad i, konačno, u najopasnijim formama demagogije – dehumanizovane jedinke koje onda logično treba ispisati ne samo iz pripadnosti zajednici i čovečanstvu, već i iz puke egzistencije i života. Politika u svom prizemnom i ogoljenom vidu, na onom nivou koji bi mogli nazvati politikanskim, često barata ovakvim ubeđivačkim definicijama i kvalifikacijama koje stvarnost boje crno belim bojama, iako se ni ona ne može usrećiti od ovakvog načina postupanja i nužno mora ostaviti prizemnu propagandu i krenuti ka svojim razboritijim formama, koje moraju računati sa objektivnom stvarnošću, ukoliko želi da se od politikanskog uzdigne na državnički nivo koji može da utiče na realne strateške tokove vremena.³

No, teško ćemo moći politiku potpuno očistiti od ubeđivačkih definicija i subjektivnog pristupa pojmovima jer ona od toga živi, ali je zadatak nauke da pomogne da se preterivanja politike u emotivnom filovanju pojmova smanje i da se pojave pokušaju nazvati pravim imenom i označiti pravom deskripcijom, iako i sama nauka može upasti u zamku uzvišenog sterilnog govora i samodopadnog sveznanja, što će biti opet drugi ekstrem koji valja izbeći u razboritom suočavanju sa svetom koji nas okružuje. Politika na prethodno opisanom politikanskom nivou neće prestajati da zloupotrebljava pojmove optužujući one koje misli da diskvalifikuje, na primer, za fašizam, te svedočimo pravoj poplavi i inflaciji korišćenja ovog pojma u svakodnevnom govoru, a da su se samo retki bavili na naučnom nivou time šta fašizam zaista jeste, a šta on, ma koliko nam neki društveni ili politički oblik ne bio mio, ipak nije. Jedan od takvih ubeđivačkih pojmova pored fašizma je i pojam totalitarizma koji se ređe poteže na protivnike nego pojam fašizma, jer nije toliko učestao i nema onu prizemnu dimenziju koju je pojam fašizma stekao zato što su ga nemilice koristile mnoge grupe i ideologije jedne protiv drugih. Pojam totalitarizma je sofisticiraniji i ipak pripada vokabularu obrazovanijih slojeva i sofisticiranjem nivou političkih kvalifikacija, ali je jednako kao i pojam fašizma strašilo kojim se plaše oni koji odbijaju da malo dublje razmisle o realnom značenju ovih pojmova i koji uzimaju stvari zdravo za gotovo.

Stoga je cilj ovoga rada da istraži značenje pojma totalitarizma i izloži kratku istoriju ovoga pojma kako bi se precizno odelili oni društveni oblici koje je moguće nazvati totalitarnim od onih koji mogu biti negativni i štetni po ljude i njihovu društvenost ali koje bi bilo preterano i pogrešno nazvati totalitarnim. U nastavku rada ćemo izložiti genezu i etimologiju pojma totalitarizma, kao i razmatranje ovog pojma od strane klasičnih mislioca politike 20. veka, da bismo potom konačno u zaključku rada izvukli korisne pouke o naučnoj upotrebi, ali i političkim zloupotrebama ovog pojma.

3 O razlici između politike kao demagogije i politike kao državnštva koje računa sa realnom političkom mehanikom društva i istorije u knjigama autora ovoga rada: (Cvetičanin 2016, Cvetičanin, 2016a)

Etimologija i fenomenologija pojma totalitarizma

Reč „totalitaran“ (totalitario) prvi put se javlja u Italiji početkom dvadesetih godina 20. veka kao pridev kojim je italijanska antifašistička opozicija karakterisala fenomen fašizma, želeći da ga razlikuje od svih do tada poznatih diktatura. Zasluge za iznalaženje ovog izraza obično se pripisuju italijanskom levom liberalu Đovaniju Amendoli (Giovanni Amendola), koji mu je 1923. godine, u polemici sa fašizmom, dao negativno značenje. Nešto kasnije, od pomenutog prideva nastaje imenica „totalitaritet“ (totalitarieta), koju prihvataju fašisti dajući joj pozitivno značenje, želeći njome označiti pozitivnu revolucionarnost svog društveno-političkog sistema. Mussolini (Benito Mussolini) u jednom svom govoru iz 1925. g. prvi put zvanično koristi ovu reč u pozitivnom značenju, da bi je posle toga obilato koristili svi značajniji fašistički zvaničnici i teoretičari u svojim govorima i knjigama. Sam termin „totalitarizam“ (totalitarianism) nastaje nekoliko godina kasnije, u anglosaksonskoj liberalnoj političkoj javnosti, koja je njime nastojala da karakteriše različitost fašističkog, nacističkog i staljinističkog političkog modela od sopstvenog sistema konstitucionalne demokratije. Upravo zato je liberalna javnost reč „totalitarizam“ koristila u negativnom značenju, misleći da je u njoj našla odgovarajući termin pod koji bi se mogli zajednički podvesti svi politički modeli koji odstupaju od konstitucionalizma i principa podele vlasti, a koji se razlikuju i od svih klasičnih diktatura, tiranija i despotizama.

Razna značenja termina „totalitarizam“, negativna kao i pozitivna, svedoče da se radi o polemičkom pojmu, koji osim teorijsko-naučne funkcije sadrži u sebi i čisto ideološko-političko značenje. Među različitim funkcijama pojma „totalitarizam“, teorijsko-naučnom i ideološko-političkom, često je prisutna zbrka, koja proizlazi iz činjenice što će se ovaj pojam često politizovati i koristiti u borbi između različitih političkih i društvenih sistema. Svaka teorijska škola će pojmu „totalitarizam“ davati značenje i predznak shodno svom praktičnom habitusu i u skladu sa svojim dominantnim teorijskim, ali i političkim interesima. Tako je istorija ovog pojma zapravo istorija polemika među različitim pravcima u savremenoj političkoj teoriji i praksi.

Negativno značenje pojmu „totalitarizam“ će, posle liberalne, dati i socijalistička italijanska antifašistička emigracija, koristeći ga, kao i sami liberali, polemički protiv fašizma. Potom totalitarizam, kao pojam, postaje predmet značajnije teorijske pažnje krajem 30-ih godina 20. veka u SAD-u, kada će ga tamošnja liberalna inteligencija opet polemički iskoristiti za karakterisanje Hitlerovog i Staljinovog režima, koji su upravo u to vreme sklopili pakt, pa je ovaj pojam savršeno odgovarao da se objasni međusobna privlačnost ovih režima i da se pokušaju specifikovati njihove zajedničke „totalitarne“ karakteristike. Zatim će ovaj pojam polemički koristiti Trocki protiv Staljina, u raspravi između dva krila boljševičkog pokreta, jednog internacionalnog i drugog velikodržavnog. Potom će ga u periodu hladnog rata polemički koristiti liberalna zapadna inteligencija protiv samog sovjetskog režima u Rusiji. I konačno, pri samom kraju polemičke istorije ovog pojma, njega će polemički koristiti socijalistič-

ki intonirani autori poput Markuzea (Herbert Marcuse) protiv kapitalizma, smatrajući da je nacifašistički totalitarizam nastao na liberalno-kapitalističkoj osnovi, koja je već u svom jezgri nagoveštavala totalitarne mogućnosti.

Naposletku, možemo reći da skoro ni jedna od dominantnih ideologija savremenog doba – od socijalizma i komunizma, preko liberalizma i konzervativizma, sve do fašizma i nacizma, neće biti pošteđena optužbi da ima totalitarne implikacije i to će biti naprosto zato što će sve savremene ideologije proisteći iz istog modernističkog principa, koji je, još od Makijavelija, Hobsa i Rusoa pokušavao da politiku učini merodavnim za sve ostale oblasti života. Možemo reći će struktura samog Novoga veka, ili njegov *Zeitgeist*, da se poslužimo tim poznatim hegelijanskim izrazom, biti takav da će za sobom povlačiti totalitarne implikacije, nepoznate starijim epohama upravo zato što politika u njima nije bila sveprisutna i sveodređujuća. Usled različitih ideoloških predeterminacija pojma „totalitarizam“ retki će biti autori kod kojih će teorijsko-naučna funkcija ovog pojma biti snažnija od one ideološko-političke, i koji će, i pored sopstvenih političkih ubeđenja, uspeti da ponude analizu *totalitarizma kao fenomena* na naučan način bez uplitanja dnevnopolitičkih interesa. Ipak, monumentalni i klasični teoretičari poput Hane Arent (Hannah Arendt), Karla Šmita (Carl Schmitt) i Franca Nojmana (Franz Neumann), će i pored svih ideologizacija na koje nisu bili imuni, dati neka od najboljih naučnih određenja fenomena totalitarizma, dok se od autora sa južnoslovenskog prostora nepristrasnoj analizi fenomena totalitarizma približio Ljubomir Tadić.

Osnovno značenje pojma „totalitarizam“ moglo bi se specifikovati razmatrajući režime koji su, od različitih autora, bili prepoznati kao totalitarni, ulazeći u razloge totalitarnosti tih režima. Najšire govoreći, da bi se neki režim nazvao totalitarnim potrebni su monolitna ideologija, zatim potpuno ideološki intonirano ustrojstvo režima, društva i države bez bilo kakvih disonantnih tonova, potom postojanje monopola jedne političke partije ili jednog političkog pokreta koji iz političkog života isključuju sve druge subjekte i konačno potrebno je postojanje totalitarnog vladara koji, nezvan bilo kakvim normama, suvereno donosi odluke i bez bilo kakvih ograničenja raspolaze životom i smrću svojih podanika.

Karl Fridrih (Carl Joackim Friedrich), kao predstavnik tzv. tradicionalne teorije totalitarizma, pokušao je da ponudi zaokruženu definiciju ovog pojma, specifikujući uslove koji su potrebni da bi se neki režim nazvao totalitarnim. Po njemu bitne odlike koje mora imati neki režim da bi se nazvao totalitarnim su: 1. postojanje jedne sveprisutne i unisone ideologije 2. postojanje jedne masovne partije ili masovnog pokreta koji su uvek rukovođeni od neke jake ličnosti i koji su potpuno odani zvaničnoj ideologiji 3. teroristička policija koja, nesputana formalnim zakonodavstvom, deluje na ideološkoj osnovi samovlasno određujući ko je neprijatelj režima 4. monopol komunikacija, odnosno monopol nad sredstvima masovne propagande 5. potpuni monopol nad sredstvima sile 6. potpuno centralizovana ekonomija koja nije autonomna u odnosu na političku strukturu (Friedrich, Bzezinski, 1956.). Ovu Fridrihovu specifika-

ciju osobina totalitarizma kritikovaće Jenike (Martin Jänicke) kao statičnu, kritikujući ga da se totalitarizam ne može shvatiti bez dinamičkog razumevanja čitavog istorijskog procesa koji je do njega doveo (Jänicke, 1971.). Nadovezujući se na Jenikea možemo reći da je upravo istoričnost prednost analize totalitarizma Hane Arent nad onom Karla Fridriha.

Rejmon Aron (Raymond Aron) je, takođe, pokušao da ponudi jednu formalnu definiciju totalitarizma, prepoznajući kao glavnu osobinu totalitarnih režima koncentrisanu političku moć, odnosno nepodeljenu i neograničenu vlast. Po njemu u totalitarnim režimima jedna partija prisvaja monopol na političku delatnost isključujući iz političkog života sve druge grupe, pravdajući to nekim proklamovanim istorijskim ciljem, kao i ostvarivanjem autentičnog narodnog predstavnštva, praveći tako totalitarnu „partijsku državu“, koja je definisana ideologijom monopolističke partije (Aron, 1997). Po Aronu totalitarizam obeležava potpuno stapanje društva i države, dok je idealtip totalitarnog režima obeležen s više fenomena: 1. političkim monopolom samo jedne partije 2. voljom da se ideološki pečat zvanične ideologije utisne celini kolektiviteta 3. nastojanjem da se društvo korenito obnovi u skladu sa zadatim ciljem jedinstva društva i države (Aron, 1997). Na drugom mestu Aron daje kraću definiciju i kaže da su suštinski elementi za definisanje bilo kojeg totalitarizma jednostavno - monopol jedne partije, etatizacija čitavog društva, tj. stapanje društva i države, i ideološki teror (Aron, 1997). Možemo reći da sve slabosti koje važe za Fridrihovu definiciju totalitarizma, važe i za Aronovu, jer je statička i jer joj manjka istorijski pristup, koji jedino dosežu Karl Šmit i Hana Arent, i donekle Franc Nojman, doduše svako od njih sa različitim pozicija.

Kad je reč o tome koji se konkretni politički režimi mogu ubrojiti u totalitarne ni tu neće biti slaganja među različitim autorima, mada će biti čestih preklapanja, koja nam omogućuju da preciziramo koji režim, viđen u istoriji, možemo smatrati totalitarnim. Gotovo će se svi autori slagati da se nacionalsocijalistički režim u Nemačkoj može bez okolišanja nazvati totalitarnim, dok će Aron i Arentova misliti da se isto može tvrditi i za Staljinov režim u SSSR-u, ali ne i za fašistički režim u Italiji, autoritarne dvadesetovekovne režime u Španiji i Portugalu ili za niz latino-američkih diktatura. No, Karl Fridrih će i fašizam ubrojiti u totalitarizme, a tu će fašizam svrstati i niz mislilaca sa kritičke levice – od Markuzea pa nadalje, no iz drugih razloga u odnosu na konzervativnog liberala Fridriha. Kad se napravi presek različitih klasifikacija, onda se može reći da će nacistički i staljinistički režim biti jedini primeri zaokruženog totalitarizma, dok će ostali režimi, poput Musolinijevog u Italiji, niza latino-američkih vojnih hunti ili režimi u SSSR-u nakon Staljina, posedovati izvesne totalitarne crte, ali se neće moći nazvati u potpunosti totalitarističkim, budući da u njima nije uspostavljena potpuna ideološka kontrola i jer su u njima sačuvane mnoge osobine tradicionalne autoritarne vlasti.

Zaokruženi totalitarni režim ide dalje od tradicionalne autoritarne vlasti, te stoga pojam totalitarizma treba razlikovati od pojma klasične diktature, tiranije ili despotiz-

ma. Dok su tiranije, despotizam i diktatura bili mogući i ranije, totalitarizam je moguć tek u Novome veku, kada se stvaraju moderne političke ideologije, koje će pretendovati na totalno važenje i na monopol nad svetom političkih značenja. Naročito se posle Francuske revolucije naporedo sa demokratijom probija i njeno naličje oličeno u totalitarnim režimima. Totalitarizam kao svoj preduslov zahteva sveobuhvatnost političkog polja, koja se uspostavlja tek u političkoj Moderni, a naročito nakon Francuske revolucije (Cvetićanin, 2008: 57-72.), pa je totalitarizam mračno naličje demokratskog doba u kome mesto željene „demokratije odozdo“ imamo i pojavu masovne „demokratije odozgo“, odnosno pojavu demokratske plebiscitarne diktature koja je upravo totalitarna. Francuska revolucija, osim toga što je dala podsticaj razvoju demokratije, dala je i podsticaj različitim totalitarizmima, jer je totalizovala društvenu strukturu i izvršila politizaciju dotada neutralnih oblasti života.

Masovno demokratsko društvo, koje se razvija nakon Francuske revolucije, preduslov je bilo kojeg totalitarizma i zato je totalitarizam moderni fenomen, budući da se, kao nijedan režim Staroga i Srednjega veka, oslanja na mase uniformišući ih putem masovnih medija i ciljne ideološke propagande. Karl Manhajm (Karl Mannheim) i Jozef Šumpeter (Joseph Schumpeter) ističu u nekim od svojih radova pojavu „masovne demokratije“ kao preduslov javljanja savremenih totalitarizama. No, tek Hana Arent dovodi do vrhunca argumentaciju koja pokazuje da je stvaranje masovnog društva, sa izolovanim pojedincima, prethodilo pojavi totalitarizma. Po njoj, bilo koji totalitarni pokret svoje pristalice regrutuje iz mase, te je za nastanak totalitarnih pokreta najodgovorniji tzv. „čovek mase“, apatičan, izolovan, osamljen, otuđen, iskorenjen, koji je upravo stoga fantastično podložan manipulacijama totalitarnih vođa (Arent, 1998.).

Bilo koji totalitarizam ne želi da vlada samo telima, već i dušama, te traži neku vrstu političke vere u određenu ideologiju, traži unison svetonazor koji obuzima čitavog čoveka, baš poput neke svetovne pseudo-religije. Stoga su najave modernog totalitarizma bile prisutne kod Kalvina i Kromvela, čija je puritansko-protestantska politika nastojala da ovlada i spoljašnjošću i unutrašnjošću čoveka, za razliku od prakse klasičnog ortodoksnog hrišćanstva, koje je, još od Aurelija Avgustina i rane patristike, brinulo isključivo za duše, prepuštajući telo svetovnim vladarima i političkoj vlasti. Totalitarizam slično kao tiranija, despotizam i diktatura podrazumeva vlast koja je koncentrisana i nepodeljena, ali je razlika u tome što bilo koji totalitarizam ima širi obim od tiranije, despotizma ili klasične diktature, koji su bili koncentrisani isključivo na sferu političke vlasti, prepuštajući ostale oblasti života religiji, tradicionalnoj kulturi i intimi svojih podanika. Za razliku od toga moderni totalitarizam, odnosno moderna totalitarna diktatura, sve društvene energije sažima u jednu tačku, odnosno politizuje sve oblasti javnog, ali i privatnog života svojih podanika, direktno zalazeći u njihovu intimu. Upravo zbog ove sveopšte politizacije koju forsiraju totalitarni režimi, a koja je moguća samo u okvirima masovnog društva, totalitarizam nije mogao nastati pre nastanka samog modernog masovnog društva, pa je ovu odrednicu nemoguće koristiti za opisi-

vanje predmodernih političkih pojava i karakterisanje predmodernih političkih režima, vladara ili mislilaca. Totalitarnoj vlasti u Novome veku prethodi autoritarna, apsolutistička i autokratska vlast, koju donosi moderna jaka država čiji je suverenitet bio koncentrisan i nepodeljen, ali koja još uvek nije bila totalitarna, koncentrišući se isključivo na sferu političkih institucija i ne provodeći sveopštu politizaciju koja bi potpuno zašla u sferu intime podanika, kao što će to učiniti kasnije klasični totalitarni režimi. Stoga treba razlikovati totalitarizam, odnosno totalitarnu vlast od autoritarne, apsolutističke ili autokratske vlasti, kao i od despotske, tiranske ili vlasti klasične diktature.

Dok Karl Fridrih misli da je totalitarizam samo jedan oblik autokratije, Arentova, ulazeći u njegovu fenomenologiju, zaključuje da se radi o potpuno savremenom obliku vladavine koji je različit od klasične autokratske vlasti, tiranije, despotizma ili od klasične diktature. Po Fridrihu totalitarizam je savremeni oblik autokratije, koji je specifičan zato što nastaje unutar industrijskih društava, što mu omogućuje manipulisanje sredstvima propagande, sile i ekonomije i uspostavljanje potpune kontrole nad društvom, kakvu nije imao ni jedan pređašnji oblik režima. No, Franc Nojman, pak, pravi razliku između klasične diktature (tzv. jednostavne, odnosno cezarističke) i totalitarne diktature koja ima mnogo širi opseg od ove prve, jer potpuno zalazi u sferu privatnog života svojih podanika i traži potpunu sraslost podanika za ideologiju monopolističke partije i ličnost totalitarnog vladara (Nojman, 1974.). Takođe, po Hani Arent, totalitarni režimi, za razliku od svih pređašnjih tiranija i despotija, koje su bile prizemne i koje su pazile na profane interese, proklamuju svojevrsnu hiperideološku uzvišenost ciljeva i tako nužno završavaju u potpunoj iracionalnosti, koja više nije sposobna da sudi o političkoj realnosti, usled svog totalnog idealizma (Arent, 1998.). Razlika između totalitarizma i starih tiranija je, po Arentovoj, što su ove bile potpuno proizvoljne, dok totalitarizam želi da dela shodno nekoj striktnoj ideologiji i misli da deluje shodno striktnim pravilima, koja su ideološki formulisana i koja se imaju realizovati u istoriji (Arent, 1998.). Dok su stare tiranije ostavljale privatni život netaknutim, totalitarni režim ga ukida, jer sve uvlači u svoju ideološku igru. Moderna totalitarna diktatura se, po Arentovoj, razlikuje od ranijih diktatura, jer je u njoj nasilje usmereno protiv apsolutno nevinih ljudi, dok je ranije nasilje bilo usmeravano samo protiv eksplicitnih i aktivnih protivnika neke vlasti. Sada žrtve postaju i potpuno pasivni i apolitični ljudi, što je rezultat sveopšte politizacije koja, kako je to već pre Arentove utvrdio Karl Šmit, ne dopušta bilo kome da ostane izvan konsekvenci političkog principa. I Rejmon Aron smatra da se totalitarni režim razlikuje od klasičnih autokratskih režima i klasične diktature, jer je on „moderan i revolucionaran“, baš poput nacionalsocijalističkog ili boljševičkog, za razliku od tradicionalnih autokratskih režima koje su u savremeno doba realizovali Franko u Španiji ili Salazar u Portugalu (Aron, 1997.). Definiciji totalitarizma koju je ponudio Aron ne odgovora ni fašistički režim, koji istina uspostavlja monopol samo jedne partije, ali ne totalizuje državu i društvo kroz neku sveobuhvatnu ideologiju, pa zato i pored toga što je autoritaran, nije

totalitaran. Aron daje klasifikaciju režima te su po njemu Salazarov i Frankov režim konzervativni, tj. autokratski na tradicionalan način, nacistički i staljinistički su totalitarni i revolucionarni, dok je fašistički italijanski režim negde između njih – nije totalitaristički, ali nije ni autokratski na klasičan način, jer je u njemu jak ideološki faktor, iako nije sveprisutan kao u nacizmu i staljinizmu (Aron, 1997.).

Svaki totalitarizam je jedna pseudo-religija, odnosno jedna „politička teologija“, da se poslužimo sintagmom Karla Šmita (Schmitt, 1922). Bilo koja totalitarna politika ne koncentriše se isključivo na oblast političkih institucija već traži od svojih sledbenika bezrezervno verovanje u određene političke istine, tj. u određenu političku teologiju. Stoga su crkveni krugovi bili i podozrivi prema totalitarnim režimima poput nacističkog ili staljinističkog, videći u njima totalitarne pseudo-religije, dok su i sami ovi totalitarni pokreti poput nacionalsocijalističkog ili boljševičkog konvencionalnu religioznost smatrali za prevaziđenu. Bilo koji totalitarni pokret zbog svoje strukture nije u mogućnosti da kohabitira bilo sa religijom, bilo sa nekim drugim od njega različitim ideologijama, već svaki totalitarni pokret želi da realizuje vrednosni monizam i unison svet političkih značenja u kome nema bilo kakvih nedoumica i šupljina. O nespojivosti bilo kojeg totalitarizma sa religijom temeljno će govoriti radovi italijanskog katoličkog antifašiste Luidija Sturca (Luigi Sturzo) i radovi austrijskog katoličkog antinacističkog pisca grofa Kudenhof-Kalergia (Richard Nikolaus von Coudenhove-Kalergi), a postojaće i čitava škola hrišćanskih kritičara totalitarizma čiji su najznačajniji predstavnici Erik Vegelajn (Eric Voegelin), Gerhard Lajbholz (Gerhard Leibholz), Jakob Homs (Jakob Hommes) i Valdemar Gurian (Waldemar Gurian).

Svaki totalitarizam će, da bi uopšte bio totalitaran, morati da jedan politički pojam apsolutizuje, da mu da apsolutno (odnosno upravo totalitarno) značenje i da se preko toga pojma legitimise ne ostavljajući bilo kakve alternative. Tako će za nacizam biti ključan pojam rase, a za staljinizam pojam klasne borbe tj. klase. Tako se bilo koji od ovih pojmova, koji konstituišu različite totalitarizme, shvata u njihovom totalitetu, odnosno u isključujućem odnosu prema svim drugim političkim pojmovima, npr. nacistički pojam rase isključuje pojam čovečanstva, dok staljinistički pojam klase isključuje pojam građanstva, građanina i građanskih prava.

U institucionalnom smislu svaki totalitarni režim obeležava satiranje bilo kakve političke opozicije, i institucionalne i vaninstitucionalne, te se u njima uspostavlja monopol jedne političke partije ili jednog političkog pokreta, koji su masovni i hiperideologizovani. Same totalitarne partije, odnosno totalitarni pokreti, unutar sebe sadrže posebno stepenovanje ideološkog ekstremizma, formirajući svoje elitne grupacije, poput SS-jedinica i Gestapoa u Nemačkoj, ili specijalne tajne ideološke policije u Staljinovom SSSR-u. Teoretičari pravne države, kako sa liberalne levice poput Nojmana tako i sa liberalne desnice poput Fridriha, Arona i Arentove, kritikuju totalitarizam kao oblik hiperideološkog negiranja pravne države i kao savremeni oblik diktature koji suštinski, mesto poretka, predstavlja latentnu anarhiju, budući da društveni

i politički život nije podređen vladavini zakona, već je on stihijski orijentisan shodno normativno nesputanoj volji totalitarnog vladara. Fridrih ovu kritiku sprovodi problematizujući pojam političke legitimnosti, razlikujući revolucionarnu, odnosno ideološku, odnosno upravo totalitarnu legitimnost, od legitimnosti pravne (konstitucionalne, ustavne) liberalno-demokratske države (Friedrich, Bzezinski, 1956.).

Nadovezujući se na njega možemo reći da je svaki totalitarni režim zapravo režim permanentnog vanrednog stanja, te je, budući da u njemu ne postoje klasične političke institucije, veoma nestabilan i konfliktna, te u njemu ideologija i teror preuzimaju ulogu stabilizujućeg faktora. Sistem legalnosti i legitimnosti totalitarnih država nije stabilan i predvidljiv, već se on eshatološki orijentise prema nekoj budućoj tački, te je tako totalitarni režim stalno u pokretu ka željenoj budućnosti, iz čega proizlazi njegova proizvoljnost i violentnost, jer stalno pokušava da sadašnjost nasilnim sredstvima dovede u sklad sa željenom budućnošću, te Arentova u ovome prepoznaje uticaj Darvinove i Marksove misli na savremene totalitarizme (Arent, 1998.). O tome da je svaki totalitarni režim permanentnog vanrednog stanja svedoči činjenica što je svaki totalitarizam, bez obzira da li je reč o nacizmu ili staljinizmu, nemaran prema ustavnom pitanju, te je zakone i propise donosio *ad hoc* i stihijski, ne pridržavajući se čak ni onih akata koje je sam doneo. Tako svaki totalitarni režim proizvodi suštinsku anarhičnost, političkog, pravnog i ekonomskog sistema gde apstraktna ideologija, proizvoljno tumačena od totalitarnog vođe, određuje celokupni političko-društveni život, mesto stabilnih i preciznih institucionalnih pravila. Zapravo, bilo koji totalitarni režim predstavlja potpuno odsustvo bilo kakvog sistema (Arent, 1998.), pa čak dezavuiše i samu državu kao instituciju (Nojman, 1966.).⁴ Totalitarnim pokretima je svojstveno razaranje tradicionalnih državnih institucija, a ne ovladavanje državnim mašinom kao što rade

4 Uzimajući u obzir ove parametre odsustva sistema i razaranja države kao institucije moramo priznati da se to može svakako prepoznati kod nacističkog Hitlerovog režima koji je zaista funkcionisao u nekim svojim fazama anarhično i histerično i zaista unazadio nemačku državu u odnosu na prethodne državne institucionalne tradicije, ali se ovo ipak ne bi moglo prepoznati kod Staljinovog režima koji je nesumnjivo uspeo da napravi striktni sistem (ma kakav on bio) i unapredi državu kao instituciju i mehanizam u odnosu na prethodno carističko stanje u Rusiji, ali svakako ne na konstitucionalan način, što bi od SSSR-a, odnosno Rusije, bilo i nerealno očekivati s obzirom na prethodni istorijski razvoj. Za razliku od Hitlera Staljin se pokazao kao izrazito sistematičniji vladar, koji je zapravo kaos carističkog i Lenjinovog revolucionarnog režima preveo nasiljem u striktni i preterani red, te se za njegov totalitarizam nikako ne može reći da je bio anarhičan i antidržavan ukoliko državu posmatramo u osnovnim hobsovim varijantama oslobođeni konstitucionalnih liberalno-demokratskih sentimenata. Upravo zato što je uspeo da napravi rigidan i strog sistem Staljin je ne samo uspeo da vlada znatno duže od Hitlera, nego je zahvaljujući ovakvom „sistematskom“ načinu razmišljanja uspeo i da porazi Hitlerovu Nemačku u ratu. O Staljinu i njegovom režimu kao svojevrsnom spoju revolucije i restauracije, odnosno kao o specifičnoj formi hijerarhijskog konzervativnog državnog real-socijalizma u Cvetićanin, 2008: 115-130.

klasične političke partije, jer je totalitarni pokret zapravo para-državna struktura, odnosno „naddržavna sila“ kako to kaže Arentova (Arent, 1998.). Stoga Arentova misli da fašistički pokret nije totalitaran, za razliku od boljševičkog ili nacističkog, jer zadržava nešto od klasičnog odnosa prema državi, želeći samo da ovlada njome, a ne da stvori neku „naddržavnu silu“. Po Arentovoj svaki pravi totalitarni pokret svojom strukturom podseća na gangsterske organizacije, koje su terorom obezbeđivale lojalnost članova i strahopoštovanje protivnika. Struktura totalitarnog pokreta nije hijerarhijska u klasičnom smislu, već predstavlja niz koncentričnih krugova – u prvome su simpatizeri, pa članovi pokreta, pa članovi elitnih tela pokreta (poput npr. SS-trupa), sve do tvrdog jezgra samog rukovodstva. Tako svaki totalitarni pokret stvara gomilu para-državnih tela koja zamenjuju klasičnu državnu hijerarhiju. Totalitarni pokret stvara pseudo-institucije, udvostručuje ih (partijske i državne), te stvara potpunu administrativnu zbrku u kojoj se ne zna ko je za šta odgovoran (Arent, 1998.). Vidljive institucije su fasada, dok u suštini vladaju tajne neformalne grupe. Po Arentovoj, totalitarni režimi obezbeđuju jedinstvo totalitarne države i totalitarnog pokreta, kao različitih grana vlasti, kroz policijski aparat koji je favorizovan u odnosu na vojsku kao klasičnu bezbednosnu strukturu, pa je totalitarna država zapravo policijska država.

Razlika totalitarne od klasične autoritarne države je što u ovoj totalitarnoj ne postoji striktna hijerarhija sa definisanim nadležnostima, kao i međunivoi vlasti, već postoji samo volja totalitarnog vođe na jednoj strani i njegovi lični opunomoćenici na drugoj, koji deluju na vaninstitucionalni način (Arent, 1998.). Vođa totalitarnog pokreta se razlikuje od običnog diktatora, tiranina ili despota, koji je držao distancu prema podanicima, time što između njega i njegovih podanika postoji apsolutna dvosmerna identifikacija, te oni čine jedinstven organizam poput glave i tela. Totalitarna država će počivati na aklamativnoj podršci totalitarnom vođi koji će imati neku vrstu plebiscitarnog legitimiteta, koji će se razlikovati od legitimiteta klasične diktature, tiranije ili despotije - koji je počivao isključivo na sili, kao i od legitimiteta liberalno-demokratske države - koji počiva na konstitucionalnim procedurama. Karl Šmit u nekim od svojih dela pokušava utemeljiti legitimitet totalitarne države suprotstavljajući je onoj liberalno-demokratskoj. U tu svrhu on najpre raspolaže pojmom *totalne države* smatrajući da su i *liberalno-demokratska* i *totalitarna* država „totalne“ u smislu da pretpostavljaju totalitet društva samoj državi, budući da i jedna i druga država vlast formiraju odozdo – iz društva, za razliku od klasičnih diktatura, tiranija i despotija ili od klasične novovekovne apsolutističke države - koje su vlast formirale odozgo – sa strane same države (Schmitt, 1943.). Jednostavno govoreći, za Šmita je *totalna država* (pojam *totalne države* treba razlikovati od pojma *totalitarne države*, jer je prvi pojam širi od drugog) zapravo demokratska država, te su zbog toga i liberalno-demokratska i totalitarna država „totalne“, budući da su i jedna i druga demokratske, ali su demokratske na različite načine, jer *totalitarna država* „totalnost“ društva organizuje na drugačiji način od one *liberalno-demokratske države*. *Totalitarna država* je poku-

šala da podesi koncentraciju moći po uzoru na apsolutističku novovekovnu državu, sa tom razlikom što totalitarna država kao *totalna* nije mogla da tu moć nametne odozgo, već je morala da bira “donji” put – iz društva, iz masa, te joj je upravo zato bio potreban neki totalitarni pokret koji bi homogenizovao društvenu energiju. Stoga se kao tvorci totalitarnih režima javljaju totalitarni pokreti poput nacionalsocijalističkog ili boljševičkog, što je, po Šmitu, potpuno legitimno ako se time ponovo zadobija jaka i koncentrisana vlast koju je, po njegovom mišljenju, rastočila liberalno-demokratska država, koja je usled toga nesposobna da donosi suštinske političke odluke. Polemišući sa Šmitom, možemo reći da u totalitarnoj državi vlast postaje jaka i totalitarna, ne zahvaljujući sebi samoj, već zahvaljujući izvesnom pokretu, koji, koristeći specifična sredstva, postiže potpunu homogenizaciju *društva* i tako od njega pravi neku vrstu *organske zajednice*. Država je tu “ucenjena” od strane totalitarnih pokreta koji teže da svoj interni način funkcionisanja protegnu na čitavo društvo i državu, dezavuišući klasične državne institucije.

Tu neće biti snage države, već samo snage jedne paradržavne organizacije, koja je uspela da čitavom društvu nametne predstavu o tome da su njeni interesi zapravo državni interesi. Gotovo nam se kao pravilo nameće fenomen slabe države sa jakim političko-partijskim strukturama, pri čemu su ova dva faktora obrnuto proporcionalna. Što je jača partija, pokret ili neka druga politička totalitarna organizacija koja preuzima na sebe zadatak integrišućeg faktora društva, to će biti slabija država. I obrnuto: što je jača država kao okvir koji drži političko pod kontrolom to će biti slabije partije kao način neposrednog samoorganizovanja političkog (Cvetićanin, 2004.). No, Karl Šmit, pomiren sa činjenicom da je nastupilo novo demokratsko doba i da je zbog toga po sebi jaka hobsovska država mrtva, pokušava da joj da veštačku reanimaciju preko snažnog pokreta/partije kako bi opet dobio koncentrisanu političku moć poput one u apsolutističkoj državi. Kada je već jedini način legitimisanja onaj demokratski, što Šmit kao naučnik jasno opaža, onda je potrebno, da bi se dobila koncentrisana tj. totalitarna politička moć, unifikovati samu demokratsku volju, što Šmit čini, više ne kao naučnik, već kao ideolog, dobijajući formulu totalitarne države. Tako on suprotstavlja model plebiscitarne, masovne i neposredne demokratije modelu posredne parlamentarne demokratije, svedočeći da je rasprava o totalitarizmu neodvojiva od rasprave o demokratiji. Naime, još su između Rusoa i Tokvila postojale kontroverze različitih shvatanja demokratije, budući da je koncept plebiscitarne “totalitarne” demokratije latentno postojao kod Rusoa, u njegovoj koncepciji *volonté générale*, dok je na drugoj strani Tokvil bio veliki inspirator svih liberalnih kritika totalitarizma, odnosno totalitarne demokratije, te će se na njega otvoreno pozivati Arentova i Aron. Zapravo, dok će se veliki broj teoretičara totalitarne demokratije pozivati na Rusoa, poput Karla Šmita u jednoj od njegovih faza, većina kritičara ovog modela će na različite načine varirati Tokvilovu misao, pa će u suštini polemika oko totalitarizma biti polemika oko shvatanja demokratije, gde će se iza svih polemika moći prepoznati monumentalni likovi Rusoa i Tokvila. Budući da je model

plebiscitarne demokratije svojstven totalitarističkim režimima, što je posebno važno za nacizam, možemo zaključiti da je totalitarizam samo jedno mračno, negativno lice demokratije same, koje je stalno bilo u njenoj blizini, još od Rusovog modernog definisanja demokratije same. Liberalni autori će stoga totalitarizam zapravo kritikovati kao pojavu „perverzije demokratije“, dok će im, sa druge strane, totalitarizmu skloni teoretičari odvrćati tezu da je parlamentarna posredna demokratija surogat prave plebiscitarne neposredne demokratije i kulisa koja skriva oligarhijske interese. Rasprava o totalitarizmu će tako ići naporedo sa raspravom o demokratiji, gde će totalitarizam, kao pojam, posle svih njegovih polemičkih upotreba, konačno završiti kao teorijsko oružje u raspravi između pristalica različitih modela demokratije.

Pojam totalitarizma se i danas koristi kao teorijsko oružje u raspravi između različitih idejnih, ideoloških i političkih grupa, s time što je 21. vek umnogome politiku očistio od striktnog ideološkog sadržaja kao što je bio slučaj u 20. veku, vraćajući se ogoljenoj političkoj pragmatiki koja trenutno vlada svetskim strateškim zbivanjima kao nikada ranije. Ipak, pojam totalitarizma se još uvek koristi u raspravama, doduše na mnogo sofisticiranijem nivou u odnosu na pojam fašizma, koji je prizemniji i pogodniji i za one nesofisticirane, prizemne, političke manipulacije, pa ćemo u zaključnim napomenama ovoga rada pokušati da konačno preciziramo što totalitarizam jeste, odnosno što nije, s obzirom na etimologiju i fenomenologiju ovog pojma koju smo izložili u ovoj celini rada.

Zaključne napomene – šta totalitarizam jeste, a šta on nije

Iz prethodne celine rada smo videli da su s obzirom na naučno preciziranu etimologiju i fenomenologiju pojma totalitarizma jedina dva režima koja se u potpunosti i bez zadržke mogu nazvati totalitarnim onaj Hitlerov u Nemačkoj i onaj Staljinov u Sovjetskom Savezu, koji su do krajnjih granica ovladali ne samo telima, već i dušama svojih podanika, iako i tu postoji gradacija usled koje se nacizam i staljinizam ipak ne mogu staviti u istu ravan s obzirom na stabilnost poretka i partikularizam, odnosno univerzalizam njihovih vrednosti.⁵ Stoga je prvo diskutabilno korišćenje pojma totali-

5 Vidi prethodnu fusnotu kojoj još samo možemo dodati i tezu da je staljinizam za razliku od nacizma koji je počivao na ogoljenoj rasnoj teoriji počivao ipak na destilisanom marksizmu sa njegovim korpusom klasno shvaćenih univerzalističkih egalitarističkih vrednosti i nikad poput nacizma nije zašao u rasni partikularizam, već je naprotiv svoj univerzalizam koristio da animira pristalice i izvan matičnog poretka, usled čega su širom sveta, a pogotovo u Zapadnoj Evropi, postojale pristalice Staljinovog Sovjetskog Saveza koji su ovaj poredak pretpostavljale onom liberalno-demokratskom, smatrajući ga socijalno pravičnijim. Ovo daje dobru osnovu za odbacivanje izjednačavanja nacizma i staljinizma, a negde čak i komunizma kao takvog, kao podjednako toksičnih totalitarnih oblika jer nema nikakve sumnje da je nacizam bio toksičniji

tarizma ono koje smjera da identifikuje nacizam i staljinizam kao dva podjednako toksična totalitarna politička oblika kako bi se povukle paralele sa zaključkom da su nacizam i staljinizam praktično isti što je daleko od istorijske istine, jer je Staljinov SSSR bio tokom Drugog svetskog rata sa saveznicima na pravoj strani istorije - ostavljajući po strani čak i teorijske argumente da staljinizam kao destilat marksizma ima poreklo u Prosvetiteljstvu za razliku od nacizma koji je bio ne samo anti-prosvetiteljski, već i anti-civilizacijski i anti-humanistički, cepajući čovečanstvo rigidno shvaćenim rasnim principom. Ukoliko je identifikacija nacizma i staljinizma putem pojma totalitarizma bila razumevajuće pomodna u liberalno-demokratskim krugovima tokom Hladnog rata kako bi se konkurenti u tom ratu diskvalifikovali kao ništa manje gori od nacista, onda za ovu identifikaciju više nema istorijskih razloga, jer je Staljinov SSSR odavno mrtav, a da iza sebe nije ostavio bilo kakvog ideološkog i strukturalnog naslednika.

Pogotovo bi bilo pogrešno današnju Rusiju nazvati totalitarnom jer je ona, s obzirom na etimologiju i fenomenologiju ovog pojma koju smo izložili u prethodnoj celini rada, tek jedan autoritaran model poretka kome očigledno fali niz unutrašnjih strukturalnih uslova da bi bio totalitaran u punom značenju reči, usled čega Putin muku muči da opravda rat u Ukrajini ruskom stanovništvu, posebno onim bogatijim liberalnim delovima stanovništva, s čim Staljin nije imao problem tokom Drugog svetskog rata, jer je uniformisao društvo u značajno većoj meri od Putina danas, usled čega se njegov poredak upravo i može nazvati totalitarnim. Takođe bi bilo pogrešno današnju Kinu nazvati totalitarnom, jer su se tamo sve totalitarne tendencije koje su doduše postojale pod Maom iako se nikada, istina, nisu realizovale u onoj meri kao kod Staljina (zbog paorskog elementa koji je imao maoizam u odnosu na »industrijski« staljinizam) raspršile onda kada je Deng Sijaoping izjavio da »nije bitno da li je mačka crna ili bela, već je bitno da lovi miševе« dajući prednost pragmatiki nad ideologijom, usled čega je Kina i uspela da postane svetska sila. Zbog ovog paorskog i patrijarhalno porodičnog elementa nije moguće ni režim u Severnoj Koreji nazvati totalitarnim iako je taj režim od svih danas postojećih najbliži pojmu totalitarizma, ali se tu ipak radi o jednoj porodičnoj autoritarnoj diktaturi kojoj nedostaju striktni ideološki elementi u onoj meri u kojoj su ih imali nacizam i staljinizam, koji su se više trudili sa nizom svojih teoretičara, od onih krovnih do onih kapilarnih, da se ideološki opravdaju, dok je kod režima Kim Džong Una prisutna ista pragmatika kao i kod drugih autoritarnih (i neautoritarnih) vladara našeg vremena, koji ne lupaju mnogo glavu oko ideoloških pitanja, kao što su ipak radili njihovi prethodnici u 20. veku.

Uopšte, struktura našeg vremena i njegov *Zeitgeist* su takvi da je pragmatika odnela prevlast nad ideologijom te su sukobi našeg vremena poput onog u Ukrajini ili na

jer je sveo čoveka na prostu biološki shvaćenu jedinku rase, dok je staljinizam i pored svoje grube nasilničke strane imao i niz emancipatorskih vrednosti za koje se zalagao, što je tek bio slučaj sa mekšim verzijama komunizma.

Bliskom Istoku mnogo manje ideološki od sukoba u 20. veku koji je bio bukvalno vek divljanja ideologija usled čega je pojam totalitarizma i imao u ovom veku svoju prvu i jedinu aplikaciju u dva pomenuta totalitarna režima – Hitlerovom i Staljinovom – jer njih dvojica i nisu zapravo bili ljudi već su zapravo bili ideja. Prema njima je čak i jedan Musolini morao delovati kao neozbiljni kicoš koji nije imao ni ideološku ni praktičnu doslednost da bi se mogao nazvati totalitarnim, a da ne govorimo o pragmatičnom Franku koji je upravo bio i prethodnica današnje pragmatične politike prilagođavajući ideologiju geopolitičkim uslovima, što je bio slučaj i sa Titom s druge strane političkog spektra. Nijedan od njih nije imao ni Hitlerov psihotični ideološki fanatizam, ni Staljinovu hladnu i racionalnu ideološku doslednost, te je kod svih njih bilo mnogo više ideološkog lufta nego kod ove dvojice istinskih i nepatvorenih totalitaraca na koje se bez zadrške može primeniti pojam totalitarizma, doduše na različite načine.

Pa kada se čak ni jedan Benito Musolini ili Francisko Franko ne mogu nazvati totalitarnim u punom značenju pojma što su još, kao što smo videli prethodno, utvrdili Arentova, Aron i ostali klasični politički mislioci 20. veka, kako bi se onda totalitarnim mogli nazvati neki politički oblici i poreci našeg vremena koje je potpuno potonulo u pragmatizam i prestalo da brine o ideologiji i da joj podvodi duše podanika, vodeći sve ključne geostrateške bitke oko konkretnih resursa, a ne oko ideja, što možda i nije tako loše, jer su oko resursa mogući i dogovori, što bi se uskoro moglo videti u ratu u Ukrajini gde se već stidljivo pregovara o izlaznoj strategiji iz ovoga rata.

Stoga je potpuno neispravno bilo koji današnji i aktuelni politički oblik i poredak nazvati totalitarnim jer nijedan ne zadovoljava onaj skup uslova koji su zadovoljavali jedino Hitlerov i Staljinov režim da bi bili tako nazvani, iako se oni zbog toga ne mogu identifikovati kao podjednako toksični, jer je nesumnjivo onaj Hitlerov totalitarizam bio toksičniji i mračniji, jer je sveo čoveka i čovečanstvo na puku partikularnu biologiju rase koju je mitologizovao. Tek će biti neispravno bilo koji politički oblik u Srbiji nazvati totalitarnim, ma kakav on bio, autoritaran ili revolucionaran, jer naše društvo usled svoje nesistematičnosti i anarhičnosti uopšte i ne dozvoljava pojavu neke sistematske ideje koja bi ovladala srcima i telima ljudi na totalitaran sistematski način. Ako totalitaran nije bio čak ni Tito, koji je u ovoj raboti ipak otišao najdalje kod nas, ali ni on dovoljno daleko zbog prirodnog otpora naše interne nesistematične sile trenja, kako bi to onda mogli biti ranije Milošević ili danas Vučić koji predstavljaju tek jednu parodiju Tita saobraznu svom vremenu, u kome se, kao recimo danas, politika vodi s obzirom na istraživanja javnog mnjenja. Možda bi se jedino to javno mnjenje moglo nazvati delimično totalitarnim, što opet ne bi bilo ispravno, jer njemu nedostaje bilo kakav koncept, već ono ide sada u jednu, a sada u drugu stranu s obzirom na promenjive društvene i političke okolnosti, te onaj ko je juče bio njegov miljenik već sutra može biti njegova žrtva kao što se desilo upravo Miloševiću, što se istinski totalitarnim prilježnicima poput Staljina ili Hitlera ne bi moglo desiti. Takođe je tek apsurdno aktuelni studentski pokret u Srbiji, koji stoji iza jednog dela društva

koji je aktivan u aktuelnim demonstracijama i protestima nazvati totalitarnim, jer su u ovom »protesnom« delu društva različite ideologije i društvene grupe – od liberalnih monarhista i nacionalista sve do anarhističkih utopista, što je daleko od bilo kakvog, čak i najšire shvaćenog totalitarizma. Stoga je neispravno reći da su u Srbiji totalitarni danas bilo Vučić, bilo studenti ili bilo koja druga politička ili društvena grupa, jer rastureno, razoreno, pocepano i anarhično društveno tkivo Srbije ne dopušta bilo kakav totalitarizam, a, kao što vidimo iz aktuelnih protesnih dešavanja, u Srbiji nije lako uspostaviti čak ni klasičan autoritaran model vlasti, jer se podeljeno društvo višestrukim društvenim rascepima tome opire.⁶

Stoga danas porediti nekoga sa Staljinom ili Hitlerom i optužiti ga totalitarizam, bez obzira da li je reč o našem unutrašnjem političkom životu u Srbiji ili pak o međunarodnim zbivanjima, znači udeliti mu »kompliment« koji mu ne pristaje, jer za zasnivanje totalitarnog poretka treba ideološke i praktične ozbiljnosti i doslednosti koju trenutno ne poseduje ni jedan domaći ili strani politički akter, jer su svi potonuli u ogoljeni pragmatizam što i nije njihova krivica, već opšte ustrojstvo našeg vremena. Tako da totalitarizam ostaje fenomen 20. veka koji opet ostaje vek divljanja ideologija, usled čega je uopšte i bilo moguće da se pojave totalitarni poreci poput onog Hitlerovog ili Staljinovog, koji su bili smrtno ozbiljni i otuda i totalitarni u izvornom značenju ovog pojma, čiju smo kratku istoriju izložili u ovome radu. Svesni smo da to sigurno neće pomoći da se ovaj pojam manje zloupotrebljava u prizemnim političkim borbama koje koriste sva raspoloživa oružja, ali može poslužiti ispravnijem korišćenju ovoga pojma u radovima koji pretenduju da budu naučni i uopšte u naučnom miljeu, koji ipak treba odvojiti od prizemne politike.

Neven Cvetićanin

Principal Research Fellow, Institute of Social Sciences, Belgrade

e-mail: nevencveticanin@gmail.com

Literatura

- Arent, Hana (1998). *Izvori totalitarizma* (Beograd: Feministička izdavačka kuća).
 Rejmon, Aron (1997). *Demokratija i totalitarizam* (Sremski Karlovci-Noví Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića).
 Cvetićanin, Neven (2008). *Epoha s one strane levice i desnice* (Beograd: Službeni glasnik).
 Cvetićanin, Neven (2004). *Evropska desnica između mača i zakona* (Beograd: Filip Višnjić).
 Cvetićanin, Neven (2016). *Politička mehanika i veština državníštva* (Beograd: Arhipelag-Institut društvenih nauka).
 Cvetićanin, Neven (2016 a). *Državníštvo modernog doba* (Beograd: Arhipelag-Institut društvenih nauka).

6 Višestruki društveni rascepi kojima je podeljeno društvo u Srbiji sa ključnim dubinskim sporom oko tzv. „fluktuirajućeg legitimiteta“ su opisani u knjizi Cvetićanin, 2018.

- Cvetićanin, Neven (2018). *Slepe ulice istorije; Elita, (dis)kontinuitet i legitimitet* (Beograd: Arhipelag-Institut društvenih nauka).
- Fridrich, Carl Joackim, Bzezinski, Zbignjev (1956). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (Cambridge/Mass: Harvard University Press).
- Jänicke, Martin (1971). *Totalitäre Herrschaft. Anatomie eines politicschen Begriffes* (Berlin).
- Neumann, Franz (1966). *Behemoth – The Structure and Practice of National Socialism 1933 – 1944* (New York: Harper Row).
- Neumann, Franz (1974). *Demokratska i autoritarna država* (Zagreb: Naprijed).
- Stivenson, Čarls (1977) „Ubedivačke definicije” u *Treći program*, broj 32: str. 285–305 (Beograd).
- Schmitt, Carl (1922). *Politische Theologie* (Munchen und Leipzig, Duncker und Humblot).
- Schmitt, Carl (1943). „Razvitak totalne države u Njemačkoj” u *Pojam politike i ostale razprave* (Zagreb: Matica Hrvatska).
- Tadić, Ljubomir (1996) *Nauka o politici* (Beograd: BIGZ).

Neven Cvetićanin

A brief history of the concept of totalitarianism

(Summary)

The paper presents a short history of the concept/term of totalitarianism in its scientific meaning, separating that meaning from the emotional, mostly negative connotations associated with this term, in order to give theorists and scientists in the field of social and political sciences a reliable means of detecting those social and political forms that could be called totalitarian, from those that may not meet democratic and institutional standards, but which from a scientific point of view would be wrong to say that they are totalitarian in full sense of the word. In this search for the original meaning of the term of totalitarianism and in presenting a short history of this term, the author of the paper will return to the classical political thinkers of the 20th century who defined this term. In the central part of the work, the etymology and phenomenology of the term of totalitarianism are presented following the footsteps of the mentioned classical political thinkers of the 20th century, in order to precisely separate those political and social forms to which this term can be applied, from those to which it cannot, in order to protect the scientific use of this term and reduce its political abuses.

KEY WORDS: totalitarianism, term, meaning, definition, distinction, totalitarian regimes